

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

**Az aprófalvas településállomány
differenciálódási folyamatai Magyarországon**

Doktori (PhD.) értekezés tézisei

BALOGH ANDRÁS

Témavezető:
Dr. Csatári Bálint
egyetemi docens, intézetigazgató

Szeged, 2007

1. Témaválasztás, tudományos előzmények

Az aprófalvasodás, vagyis az 500 főnél kisebb lélekszámú települések számának és arányának emelkedése a hazai településrendszeren belül, nem új keletű folyamat, számos község esetében a 20. század eleje óta jól nyomon követhető. Legmeghatározóbb időszakának azonban az 1970-es évek óta eltelt évtizedek tekinthetők.

Az aprófalvak elsősorban azokban a régiókban fordulnak elő nagy számban, ahol jelentős a kistalvak aránya. Ez egyrészt előrevetíti az aprófalvasodás további szintereit, másrészt igazolja, hogy e községek számának növekedése az 501 és 1000 fő közötti települések népességszökkenésére vezethető vissza. Az aprófalvak főként a nyugat- és dél-dunántúli, valamint az észak-magyarországi megyékben alkotnak összefüggő térségeket (*1. ábra*). Az aprófalvak az ország területének 8 százalékát foglalják el, minden harmadik településen 500 fő alatti a lakosságszám, így társadalmi-gazdasági sajátosságainak feltárása és elemzése minden korszakváltó időszakra megkerülhetetlen és szükségszerű feladat.

A településcsoport ugyanakkor sohasem volt egységes. Differenciáltságának mértéke történelme során folyamatosan változott, ahogy módosult az azokat kiváltó tényezők sorrendje, fontossága is. Amíg az 1950-es és 1960-as években a gazdasági funkció volt a különbségek elsődleges meghatározója, az 1970-es és

1980-as években már a falvak mérete és az ehhez kapcsolódó tényezők, mint az alapellátás, fejlettség alapján ment végbe a differenciálódás (Beluszky P. 2006). A rendszerváltozás után alapvető átalakulás következett be, amely érintette a gazdaságot, a társadalmat és ezeken keresztül az ország térszerkezetét, településrendszerét. Ennek következménye a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek növekedése lett. Azaz, a településmérettel szemben egyre inkább a földrajzi fekvés határozza meg az egyes települések gazdasági, társadalmi állapotát, lehetőségeit (Tolnai Gy. – Dövényi Z. 1995, Enyedi Gy. 1996, Juhász G. 1997, Nemes Nagy J. 1997, Bajmócy P. – Balogh A. 2002, Beluszky P. 1999, 2006). A települések közötti egyenlőtlenségek fokozódásának legfontosabb kiváltó tényezői a gazdaság általános recessziója, majd pedig területileg differenciált növekedési pályára állása, a munkaerővel szembeni követelmények megváltozása, a foglalkozás szerinti átrétegződés és munkanélküliség alakulása, a háztartások jelentékeny hányadának inaktívvá válása, és ezek által a szegénység új formáinak megjelenése voltak (Kovách I. 2002, Andorka R. 2003). A megváltozott körülményekhez való alkalmazkodás terén az aprófalvak egyrészt kevésbé sikeresek a településállomány többi csoportjához képest, másrészt maguk is számos különböző fejlődési pályát jártak be. Munkánk az aprófalvak közti egyenlőtlenségek, különbségek feltárására, elemzésére és bemutatására helyezi a hangsúlyt.

Az aprófalvak arányának a településrendszeren belüli, évtizedek óta tartó emelkedése maga után vonta a településcsoporttal kapcsolatos geográfiai kutatások számának növekedését is. A munkák egy része az (egykori) állami településfejlesztés hiányosságaira, illetve annak a falvakat érintő negatív következményeire hívta fel a figyelmet (Enyedi Gy. 1985, Mohos M. 1996). Több tanulmány született kedvezőtlen demográfiai folyamataikról, népességmegtartó képességük jelentős csökkenéséről (Csapó T. 1991, Vuics T. 1993). Számos kísérlet született a településállomány különböző típusainak meghatározására, esettanulmányok készítésére (Beluszky P. 1977, Beluszky P. – Sikos T. T. 1982, Tóth K. 2000, Bajmócy P. – Balogh A. 2002, G. Fekete É. 2006). Kiemelt figyelmet kaptak a helyi társadalmi problémák, a szociális, intézményi és közlekedési ellátórendszerek hiányosságai és lehetséges fejlesztési irányai (Enyedi Gy. 1980, 1985, Kőszegfalvi Gy. 1985, Erdősi F. 1985, Bank K. – Rudl J. – Szentmarjay D. 2004). A rendszerváltozás után kerültek előtérbe a gazdasági átalakulás – mezőgazdasági szerepkör csökkenése, munkanélküliség, településközi kapcsolatok átalakulása – falvakat érintő következményei (Dövényi Z. – Tolnai Gy. 1991, 1995, Nemes Nagy J. 1993, Csatári B. 1991, 2000, Kovács T. 1999). Megnőtt az önkormányzatok szerepvállalásával és a falusi turizmussal kapcsolatos publikációk száma is (Kraftné Somogyi G. 1995, László M. 1996, Hajdú Z. 1997, Bajmócy P. – Balogh A. 2002).

Ugyanakkor a tanulmányok túlnyomó többsége az aprófalvakat homogén csoportként kezeli, átfogó, komplex vizsgálatukra, a különböző dimenziók – településhierarchia, földrajzi fekvés, összefüggő aprófalvas térségek – mentén jelentkező differenciáltságuk bemutatására kevesen vállalkoztak.

2. Célkitűzések, kutatási módszerek

A dolgozat az aprófalvak közti egyenlőtlenségek feltárása mellett áttekinti az aprófalvasodás folyamatának fontosabb kiváltó okait, tényezőit, összefüggéseit, valamint kísérletet tesz a napjainkban létező főbb típusok elkülönítésére is. Ezekből kiindulva az alábbi fő célkitűzéseket próbálja megvalósítani:

- Az aprófalvasodás idő- és térbeli sajátosságainak elemzése.
- Az aprófalvakat érintő fontosabb politikai, közigazgatási és gazdasági események áttekintése az 1950-es évektől 1990-ig.
- Az aprófalvak településközi kapcsolatrendszereinek, alapvető társadalmi-gazdasági jellemzőinek feltárása a rendszerváltozás után.
- Az aprófalvas településállományt leginkább differenciáló gazdasági, társadalmi tényezők meghatározása, ezek alapján különböző településcsoportok lehatárolása.

- Az aprófalvak közti egyenlőtlenségeket eltérő mértékben és irányban módosító településméret, földrajzi fekvés és kistérségenkénti aprófalú-arány sajátosságainak, szerepeinek elemzése.
- Az aprófalvak főbb típusainak megállapítása és jellemzése.
- Az aprófalvak helyi társadalmait érintő közös gazdasági és társadalmi problémák feltárása.
- Az aprófalvak előtt álló lehetséges jövőkép felvázolása.

Adatbázisként a Központi Statisztikai Hivatal Területi Statisztikai Adatok Rendszerének (TSTAR) 2003-as településsoros értékeit, a Megyei Statisztikai Évkönyvek és a népszámlálási kiadványok adatait, illetve az aprófalvas önkormányzatok 2006 tavaszán végzett kérdőíves felméréséből származó információkat használtuk fel.

Az aprófalvas településállomány differenciáltságának feltérképezéséhez, az egyenlőtlenségek mértékének feltárásához három különböző típusú megközelítést, vizsgálati módszert használtunk fel.

1. Egyrészt kiterjedt, az alapvető gazdasági és társadalmi jegyeket lefedő mutatórendszert állítottunk össze. A kiválasztott 39 mutatót 7 mutatócsoportba soroltuk be: 1. Népességszám-településméret, 2. Demográfia, 3. Gazdasági helyzet, 4. Pénzügyi helyzet, 5. Idegenforgalom, 6. Közlekedés, 7. Életminőség. Az aprófalvak közötti különbségeket egyrészt kellőképpen érzékelteti a

választott mutatók szerinti kiértékelésük, másrészt mutatócsoportonkénti, majd pedig összesített fejlettségi pontszámuk is. A fejlettségi pontszámok megállapítása az ún. egységnormálás módszerével történt. A matematikai eljárás lényege, hogy adott mutatón belül a legkedvezőbb értékkel rendelkező település 100, a legrosszabb értékkel rendelkező pedig 0 pontot kapott, a többi település eloszlása pedig megfelelt az eredetinek. Ezután az így kapott értékeket összeadva megkapjuk az egyes mutatócsoportok összpontszámait; majd a hét mutatócsoport alapján képzett összesített érték adja meg a települések fejlettségi pontszámát. Ezáltal az aprófalvak között lévő különbségek mértéke is kimutatható.

2. Másodsorban az aprófalvak lehetséges típusainak meghatározásához a klaszterelemzés módszerét alkalmaztuk. Elkészítéséhez a Statistical Package for Social Sciences (SPSS) programcsomag 13.0-ás verzióját használtuk fel. A klaszterelemzés egy dimenziócsökkentő eljárás. A megfigyelési egységekhez rendelt változók jelentik azokat az eredeti dimenziókat, amelyek mentén a megfigyelteket csoportosítani kívánjuk oly módon, hogy az egy csoportba tartozók minden változó mentén közel legyenek egymáshoz, és mindegyik más csoporttól, klasztertől távol essenek.

3. Végül az aprófalvak differenciáltságát empirikus vizsgálat útján is igyekeztük igazolni. 2006 tavaszán valamennyi 500 főnél kisebb lélekszámú község önkormányzatához postai úton eljuttattunk

egy kérdőívet, amely nagyobb részt zárt, kisebb részben nyitott kérdések révén próbálta felmérni a polgármesterek véleményét saját településük általános társadalmi-gazdasági helyzetéről, legfontosabb megoldandó problémáiról, esetleges előnyeiről, lehetséges fejlődési perspektíváiról. A kiküldött 1030 kérdőívből 445 darabot küldtek vissza, ami 43,2%-os aránynak felel meg. A kapott minta megfelelő nagyságú és arányú a megyék, illetve a legtöbb kistérség szintjén, több körzet esetében azonban egyértelmű következtetések levonására nem alkalmas. Így a területi különbségek feltárásához megyei szintű elemzéseket, összehasonlításokat végeztünk.

3. Kutatási eredmények

3. 1. Az aprófalvak differenciáltsága társadalmi-gazdasági mutatók alapján

Az aprófalvak mutatórendszer alapján megállapított fejlettségi rangsora határozott regionális és méretbeli különbségeket tár fel. A rangsor első 100 helyezettjéből mindössze 12 település fekszik a Duna vonalától keletre, átlagos népességszámuk 393 fő.

1. Regionális különbségek: A legfejlettebb aprófalvak egyrészt az idegenforgalmi lehetőségeket kihasználó, Balaton-parti települések közül, másrészt a gazdaságilag leginkább prosperáló

Közép- és Nyugat-dunántúli Régióból kerülnek ki, ahol kedvezőek a foglalkoztatási és jövedelmi viszonyok. Szintén külön csoportot alkotnak az egy-egy nagyváros közelében fekvő, és ezért jó közlekedési kapcsolatokkal rendelkező, szuburbanizálódó települések. A legelmaradottabb 20 kisközség Borsod-Abaúj-Zemplén és Baranya megyékben található. Két fő típusuk: a szinte valamennyi mutatóban egységesen a legrosszabb értékekkel rendelkezők között szereplő, nagyon kis lélekszámú, előregedett falvak, illetve a fokozatosan fiatalodó korszerkezetű települések, ahol a kedvező korösszetétel az egyre magasabb arányú cigány kisebbségnek köszönhető. Önkormányzataik rendkívül nehéz helyzetben vannak. Költségvetésük túlnyomó része segélyezésre, intézményfenntartásra megy el, a bevételi oldalon pedig csak állami forrásokkal számolhatnak.

2. Méretbeli különbségek: A falvak fejlettségi szintje a magasabb népességszámú kategóriákban egyre emelkedik, ugyanakkor ebből az egyes mutatócsoportok eltérő súllyal veszik ki a részüket. A településméret és a gazdasági-társadalmi helyzet között meglehetősen szoros pozitív korreláció mutatható ki, egyes mutatócsoportok értékeivel ugyanakkor egyáltalán nincs kapcsolatban a népességszám. Ilyen a *gazdaság, a pénzügy és a turizmus*. A *közlekedési* helyzeten belül elsősorban az autóbuszjáratok számára van hatással a népességszám, az

életminőségi mutatók közül pedig főként az intézményi-igazgatási ellátottság és a szaküzletek száma változik a mérettel arányosan.

3. Kistérségenkénti aprófalva-arány: Az 500 főnél kisebb lélekszámú települések az ország egyes részein csoportosan, aprófalvas térségeket alkotva fordulnak elő. Aszerint, hogy az aprófalvak aránya egy-egy statisztikai kistérségen belül hány százalék, az alábbi kistérségtípusokat különböztettük meg: aprófalvas (az aprófalvak aránya 70% feletti), aprófalvas dominanciájú (50%-70% közötti arány), aprófalvas jellegű (20%-50% közötti aprófalva-arány és min. 5 aprófalva található a kistérségben), nem aprófalvas jellegű kistérségek (az aprófalvak aránya 20% alatti, de 1 aprófalvával legalább rendelkezik a térség) és végül aprófalva nélküli kistérségek. Az aprófalvak kistérségeken belüli arányának emelkedése nem jelenti feltétlenül a helyi társadalmak életkörülményeinek romlását, ebben az esetben is határozottan determináló erejű tényező a földrajzi fekvés, az ebből származó hatások a jelentékenyebbek. Leginkább a közlekedési kapcsolatok terén érvényesül negatívan a kistérségenkénti magas aprófalvas arány.

3. 2. Az aprófalvak differenciáltságának vizsgálata klaszterelemzéssel

Az aprófalvak jellemző típusai leginkább egy 6 klaszterből álló struktúra mentén rajzolódnak ki legszembetűnőbben (2. ábra). A hat klaszter 4 fő- és kettő alklaszterre tagolódik. Az alklaszterek nagyon kis elemszámúak, és egy-egy főklaszteren belüli speciális helyzetet, állapotot tükröznek. Nem önálló típust, hanem inkább kivételeket jelentenek tehát.

A *relatív fejletlen aprófalvak* csoportjába (1. klaszter) tartozik minden második 500 fő alatti község. Gazdasági, életminőségbeli és közlekedési kapcsolataik az aprófalvas átlagnál kedvezőtlenebbek. Elsősorban az Ormánság, a Tolnai-Hegyhát, a Cseréhát, a Zemplén és a Külső-Somogy területén fekszenek. A klaszteren belül találjuk a *Törpefalvak*” (1/A. klaszter) kis méretű, rossz közlekedési kapcsolatokkal és életkörülményekkel rendelkező, fejletlen településeit.

A *relatív fejlett aprófalvak* (2. klaszter) nagyobb lélekszámú, kedvező gazdasági és pénzügyi helyzetben lévő, az átlagosnál jobb életkörülményekkel és közlekedési kapcsolatokkal rendelkező települések. A csoportba tartozó 90 község szinte kizárólag a Dunántúlon fekszik, elsősorban annak középső és nyugati vidékein. Alklasztere a *legfejlettebb aprófalvak* (2/A. klaszter) jó gazdasági-pénzügyi helyzetben lévő, kiváló életkörülményekkel rendelkező

nagyon kis elemszámú csoportja. Esetükben a közös kapcsolódási pont az 1 főre jutó személyi jövedelemadó-alap kiemelkedően magas értéke. Vándorlási egyenlegük pozitív, számottevő helyi vállalkozói réteggel rendelkeznek.

A *romafalvak* (3. klaszter) közé 37, az ország északkeleti és délnyugati régióiban fekvő község tartozik. Valamennyi klaszter közül itt a legfiatalosabb a korösszetétel, ugyanakkor gazdasági, pénzügyi, életminőségbeli mutatóik a legrosszabbak.

A második legnagyobb elemszámú csoport az *átlagos értékekkel rendelkező aprófalvak* köre (4. klaszter). Minden harmadik 500 főnél kisebb község ide tartozik. Annak ellenére, hogy majdnem minden megyében képviselteti magát, az ország nyugati régióiban a dominánsabb.

3. 3. Az aprófalvak differenciáltsága az önkormányzatok véleményei alapján

Annak megállapításához, hogy melyek azok a jelenségek, folyamatok, amelyek az aprófalvakban élők mindennapjait leginkább meghatározzák, célszerű az empirikus vizsgálat eredményeire is támaszkodni, hiszen e települések vezetői által adott válaszok fontosabbak lehetnek bármely kemény mutató értékeinél.

A polgármesteri vélemények szerint az aprófalvak legsúlyosabb problémái a munkanélküliséghez, az infrastrukturális

hiányosságokhoz, a rossz közlekedési kapcsolatokhoz és az önkormányzatok kedvezőtlen anyagi helyzetéhez kapcsolódnak, amelyekből egyenes következik a településekről való elköltözés, a visszamaradó idős korstruktúra miatti elöregedés (3. ábra). Természetesen e jelenségek a térben eltérő módon jelentkeznek. Borsod-Abaúj-Zemplén és Baranya megye aprófalvainak jelentős részében a magas munkanélküliség, az önkormányzatok elszegényedése ellenére a települések vándorlási egyenlege a roma beköltözések miatt pozitív, mely folyamat további hátrányokat konzervál és erősít fel. A munkanélküliség kérdésében Vas és Győr-Moson-Sopron megye kistelepülései adták a legoptimistább válaszokat. Ugyanakkor a nyugat-dunántúli megyék aprófalvaiban panaszkodnak legtöbbször a népességfogyás, elöregedés, elvándorlás kedvezőtlen folyamataira.

Annak megítélése, hogy a falu fejlődésében milyen mértékben meghatározó a külső tényezők (állami támogatás, településpolitika, az ország gazdasági helyzete stb.) szerepe, valamint hogy az önkormányzatok vezetői mennyire optimisták településük jövőjével kapcsolatban, elsősorban az aprófalvak fejlettségétől függ. Minél kedvezőbb gazdasági- társadalmi állapot jellemző az aprófalura, a polgármesterek egyre nagyobb arányban tekintik azt saját munkájuk eredményének és kevésbé tulajdonítanak jelentőséget a külső tényezőknek, ugyanakkor annál optimistábbak is.

4. A kutatás hasznosításának lehetőségei, további lehetséges irányai

Mivel az aprófalvas településállomány differenciáltsága jelentős mértékű, ezért a mindenkori településpolitikában egységes kezelésük alapvetően hibás elképzelés. Az aprófalvak gazdasági-társadalmi fejlettsége, a helyi lakosság életkörülményei elsősorban a földrajzi fekvés által determinált, ezért a Magyarországon komoly tradíciókkal rendelkező ágazati típusú vagy település csoport szerinti fejlesztési politikákkal szemben a térbeli szemlélet alkalmazását igényli.

Az aprófalvasodás továbbra is folytatódni fog, elsősorban azokban a megyékben, ahol már napjainkban is a településállomány jelentékeny hányadát alkotják az 500 főnél kisebb lélekszámú községek. A különböző szintű fejlesztési koncepciókban ezeket figyelembe kell venni.

A szisztematikus vidékfejlesztés Nyugat-Európában lassan fél évszázados múltra tekint vissza. Legjelentősebb tradíciókkal az angolszász vidékföldrajz rendelkezik. A vidék, mint geográfiai fogalom hazánkban csak az 1990-es években kezdett meghonosodni, s napjainkra vált számos tanulmány témájává. Fontos lenne, hogy a (kis)város és környékének funkcionális egységként való kezelése a hazai településfejlesztési gyakorlatban is teret hódítson.

Az aprófalvak számottevő hányada, főként a dél-dunántúli és észak-magyarországi aprófalvas térségek előregedett, kis létszámú községei, illetve elcigányosodó falvai önerejükből nem csak megújulni, hanem a jelenlegi állapotok konzerválására is képtelenek. Ezért nem nélkülözhetik a következetes, akár a gazdaságossági szempontok figyelmen kívül hagyását is felvállaló felelős állami beavatkozást.

A döntésekből ugyanakkor nem szabad kihagyni a települési önkormányzatokat. A dolgozat – a kérdőívek magas visszaküldési arányával – igazolta azok elkötelezettségét, tetterkésztségét. Tény azonban az is, hogy számos esetben a helyi közösségekben szemléletmódváltásra, nagyobb fokú aktivitásra lenne szükség a települések megújulása érdekében.

A kutatásnak számos további lehetséges iránya jelölhető ki:

Az európai integráció hatása a hazai vidéki térségekben és a vidékpolitikában egyaránt várhatóan éreztetni fogja a hatását. Kulcskérdéssé válik településeink és kistérségeink megfelelő menedzselése. Ehhez szükséges az aprófalvak jövőbeni fejlődési pályáinak nyomon követése és a nemzetközi vidékfejlesztési elméletek, módszerek szélesebb körű hazai adaptációja is.

Szükséges lenne összehasonlító elemzés elvégzése más, hasonló településstruktúrával rendelkező közép-európai ország (pl. Szlovákia) aprófalvainak demográfiai állapotával, gazdasági és

pénzügyi helyzetével, életkörülményeivel, illetve a velük kapcsolatos regionális politika múltbeli és jelenkori nézeteivel és gyakorlataival.

Fontos lenne továbbá annak vizsgálata, hogy a hazai faluállomány népesebb településcsoportjai a dolgozatban alkalmazott módszerek alapján miképp differenciálódnak, illetve milyen párhuzamok és különbségek tárhatók fel az aprófalvak megismert társadalmi-gazdasági jellemzőivel való összehasonlításuk során.

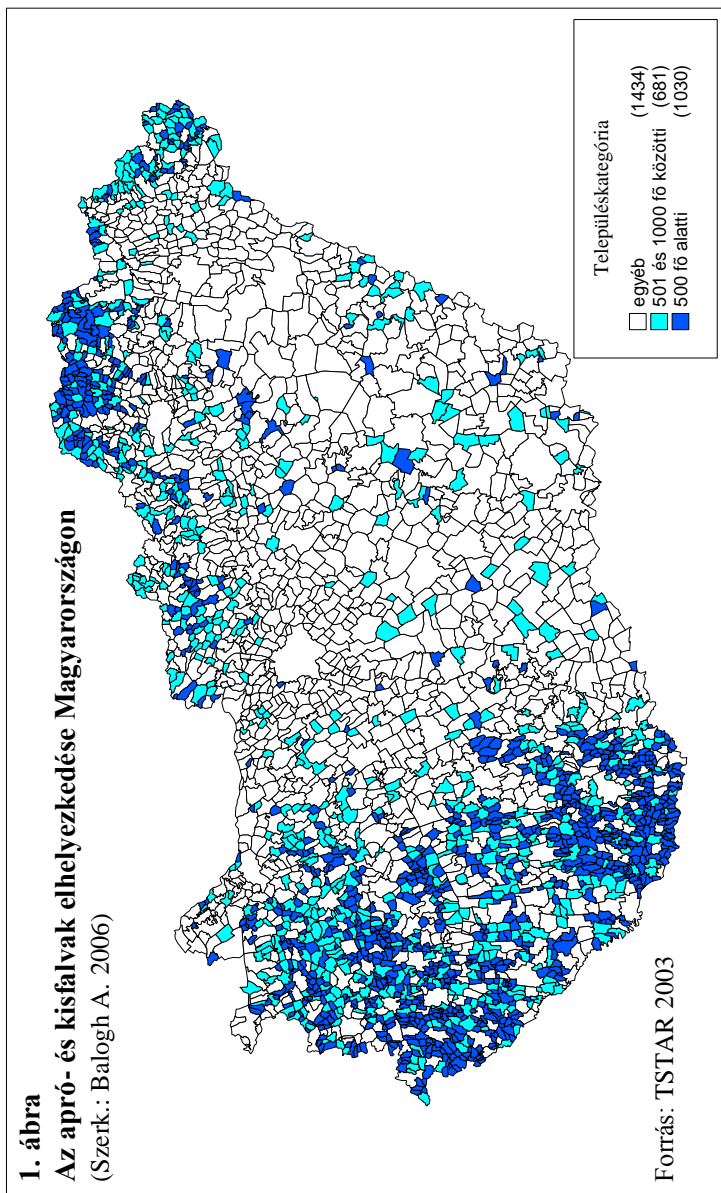
Jövőbeni vizsgálat tárgyát képezheti az aprófalvas településállománynak a dolgozat módszereitől eltérő, más szempontú megközelítése is. Az idegenforgalmi arculatú és szuburbán települések folyamatainak részletes feltárása olyan, külön utas fejlődési irányra deríthet fényt, amely alapvetően eltér az aprófalvak egyéb csoportjaiban tapasztaltaktól.

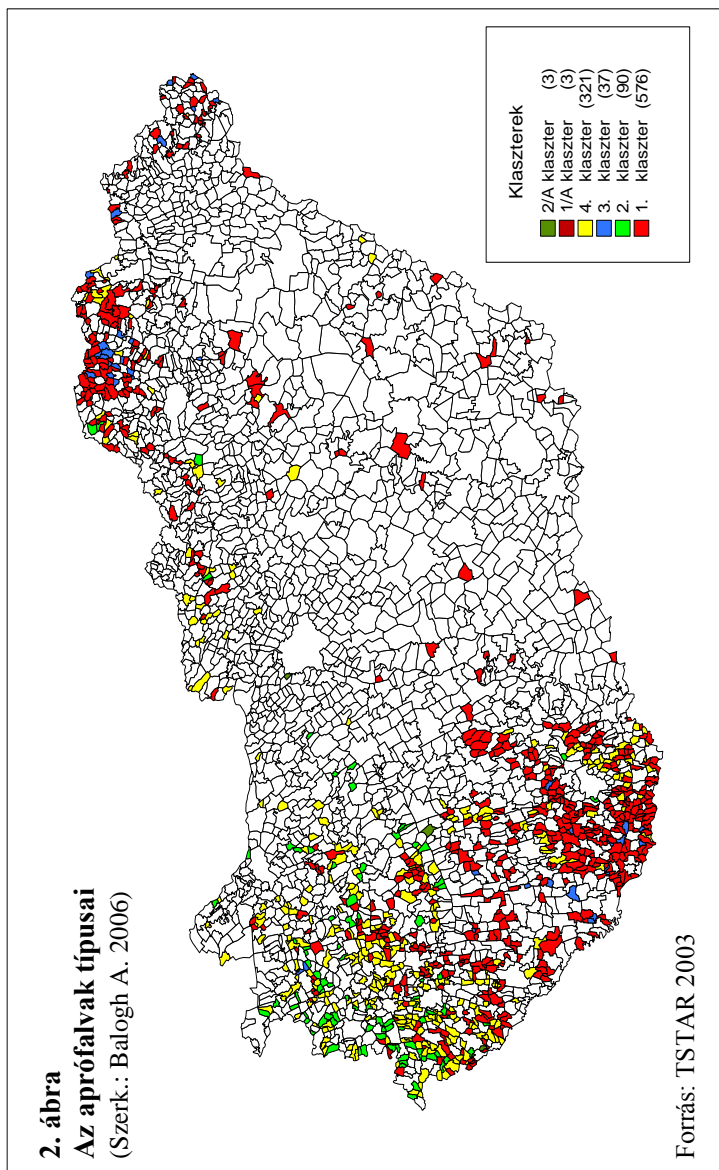

5. Az értekezés témakörében megjelent publikációk

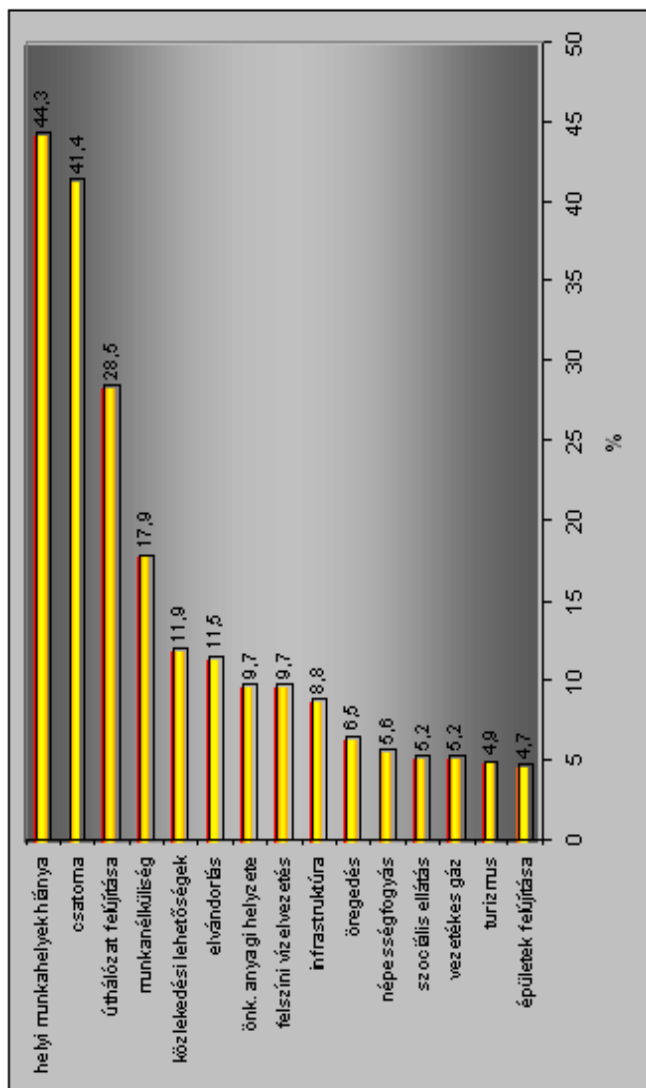
- BAJMÓCY P. - BALOGH A. 2002. Az aprófalvak turizmusa –kiút vagy zsákutca?** In: Kutatás a turizmusban. A turizmus aktuális kérdései Magyarországon. Pécsi Tudományegyetem Turizmus Tanszék, Pécs, pp. 195-209.
- BAJMÓCY P. - BALOGH A. 2002. Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai.** Földrajzi Értesítő, 2002 3-4. pp. 385-405.
- BALOGH A. 2004. Az aprófalvasodás idő- és térbeli sajátosságai Magyarországon.** In: Abonyiné Palotás J. – Komarek L. szerk.: 40 éves a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszéke, pp. 113-119.
- BALOGH A. 2004. A körjegyzőségek településközi kapcsolatrendszerei a Nyugat-Dunántúl aprófalvas térségeiben.** I. Településföldrajzi Konferencia, Szombathely, pp. 46-60.
- BALOGH A. 2004. Vidéki és elmaradott terek Magyarországon.** II. Magyar Földrajzi Konferencia, Szeged (CD-ROM kiadvány).
- BALOGH A. 2005. Small villages as economic units.** Nemzetközi PhD.-konferencia, Miskolc, pp. 229-234.
- PÁL V. - BALOGH A. 2005. Geographical question marks in state of health and health services of small villages.** Nemzetközi PhD.-konferencia, Miskolc, pp. 373-379.
- BALOGH A. 2005. A határmenti aprófalvas kistérségek településrendszerének néhány jellemző vonása.** Határok és Eurorégiók Konferencia, Szeged (megjelenés alatt).

- BALOGH A.** 2006. **Az aprófalvasodás folyamatának főbb jellemzői Magyarországon.** Földrajzi Közlemények, 2006. 1-2. pp. 67-79.
- BALOGH A.** 2006. **Az aprófalvak pénzügyi helyzete.** III. Magyar Földrajzi Konferencia, Budapest (CD-ROM kiadvány).
- BALOGH A.** 2006. **Az aprófalvas önkormányzatok kérdőíves felmérése.** III. Településföldrajzi Konferencia, Szombathely (megjelenés alatt).

3. ábra
Az önkormányzatok által leggyakrabban említett 15 megoldandó probléma
 (Szerk.: Balogh A., 2006)

Forrás: saját felmérés 2006